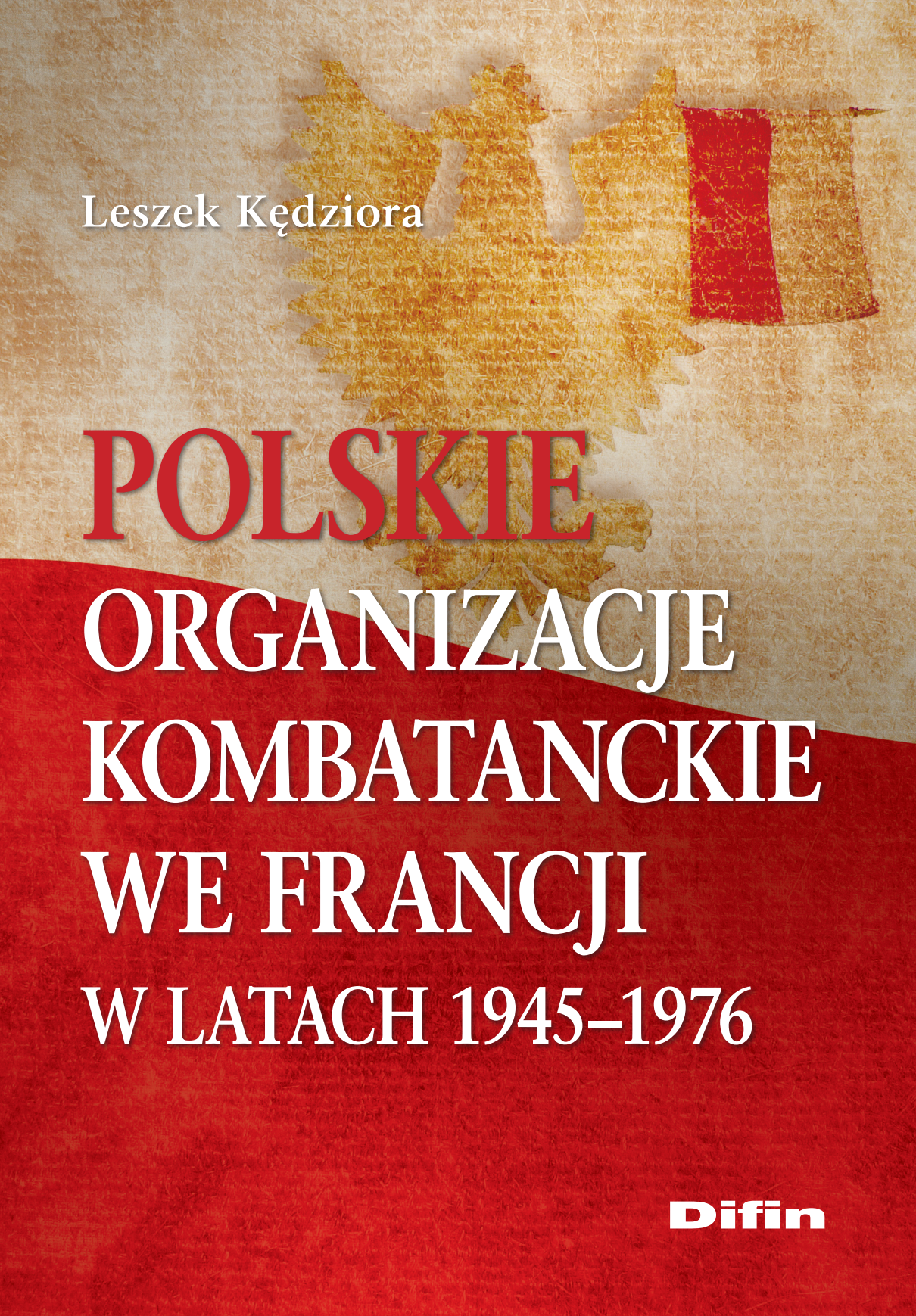

Leszek Kędziora

POLSKIE
ORGANIZACJE
KOMBATANCKIE
WE FRANCJI
W LATACH 1945–1976

Difin

**POLSKIE
ORGANIZACJE
KOMBATANCKIE
WE FRANCJI
W LATACH 1945–1976**

Leszek Kędziora

**POLSKIE
ORGANIZACJE
KOMBATANCKIE
WE FRANCJI
W LATACH 1945–1976**

Difin

Copyright © by Difin SA, Leszek Kędziora
Warszawa 2013

Wszelkie prawa zastrzeżone. Kopiowanie, przedrukowywanie i rozpowszechnianie całości lub fragmentów niniejszej pracy bez zgody wydawcy zabronione.

Książka ta jest dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, abyś przestrzegał praw, jakie im przysługują. Jej zawartość możesz udostępnić nieodpłatnie osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz jej fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A kopiując jej część, rób to jedynie na użytek osobisty. Szanujmy cudzą własność i prawo.

Wydanie pierwsze

Recenzja:
dr hab. Andrzej Ciupiński

Redaktor prowadzący:
Tomasz Serafin

Korekta:
Monika Baranowska

Projekt okładki:
Edit sp. z o.o.

ISBN 978-83-7641-992-3

Difin SA
Warszawa 2013
00-768 Warszawa, ul. F. Kostrzewskiego 1
tel. 22 851 45 61, 22 851 45 62, fax 22 841 98 91
Księgarnie internetowe Difin:
www.ksiegarnia.difin.pl www.ksiegarniasgh.pl
Skład i łamanie: Edit sp. z o.o.
Wydrukowano w Polsce

Spis treści

Wstęp	9
Rozdział 1. Polscy żołnierze we Francji po II wojnie światowej w latach 1945–1949	17
1.1. Sytuacja polityczna, ekonomiczna i społeczna we Francji w latach 1940–1946	18
1.2. Sytuacja polityczna i ekonomiczna byłych żołnierzy polskich i ich rodzin po wyzwoleniu Francji	29
1.3. Żołnierze polscy pozostali we Francji a Polska powojenna	39
Rozdział 2. Polski ruch kombatancki we Francji	44
2.1. Próby reaktywowania polskich organizacji kombatanckich po wyzwoleniu Francji	45
2.1.1. Związek Rezerwistów i Byłych Wojskowych we Francji	48
2.1.2. Oficerskie i podoficerskie organizacje kombatanckie	52
2.1.3. Związek Inwalidów Wojennych	52
2.1.4. Inne reaktywowane organizacje kombatanckie	54
2.2. Organizacje kombatanckie powstałe po II wojnie światowej	54
2.2.1. Stowarzyszenie Kombatantów Polskich „Samopomoc Wojska”	55
2.2.2. Związek 2. Dywizji Strzelców Pieszych	60
2.2.3. Stowarzyszenie Członków Polskiej Organizacji Walki o Niepodległość	61
2.2.4. Związek Uczestników Polskiego Ruchu Oporu we Francji	67
2.2.5. Związek Kombatancki Armii Krajowej	69
2.2.6. Organizacja paramilitarna „Ogniwo”	71
2.2.7. Związek Kół 1. Dywizji Pancerniej	72
2.3. Koordynacja organizacji kombatanckich	73
2.3.1. Federacja Polskich Związków Obrońców Ojczyzny	73
2.3.2. Europejska Federacja Polskich Kombatantów	75

Rozdział 3. Polskie powojenne organizacje kombatanckie	
– programy działania i relacje z władzami kraju pobytu	77
3.1. Cele reaktywowanych i nowo powstałych polskich organizacji kombatanckich we Francji po zakończeniu działań wojennych	78
3.2. Współpraca z francuskimi organizacjami kombatanckimi	82
3.3. Stosunek administracji francuskiej do polskiego ruchu kombatanckiego we Francji	88
 Rozdział 4. Działalność polskich organizacji kombatanckich we Francji w latach 1945–1976	 95
4.1. Działalność patriotyczna	96
4.2. Działalność ekonomiczna	104
4.3. Działalność społeczno-kulturalna	113
4.3.1. Oddziaływanie na młode pokolenie i nauczanie	113
4.3.2. Samopomoc i opieka na ludzi starymi i kalekimi	115
4.3.3. Pomoc na rzecz kraju	117
4.3.4. Imprezy kulturalne	118
4.3.5. Ewolucja kombatanckiej działalności społeczno-kulturalnej w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w.	120
4.4. Wymiar polityczny działalności kombatanckich we Francji	121
 Zakończenie	 131
 Aneks nr 1. Statut Narodowego Związku Byłych Wojaków z Loire Inférieure	 135
Aneks nr 2. Sztandar, Godło i Odznaka ZRiBW we Francji	140
Aneks nr 3. Okręgi, koła oraz nazwiska prezesów w pierwszym okresie działalności reaktywowanego Związku Rezerwistów i Byłych Wojskowych	142
Aneks nr 4. Zarząd Główny i Naczelna Rada ZRiBW	148
Aneks nr 5. Statut Stowarzyszenia Polskich Kombatanckich „Samopomoc Wojska”	149
Aneks nr 6. Siedziby kół oraz składy zarządów Stowarzyszenia Polskich Kombatanckich „Samopomoc Wojska” we Francji w 1959 r.	157

Aneks nr 7. Statut Koła Grenadierów	159
Aneks nr 8. Protokół Zjazdu Konstytucyjnego Polskiej Organizacji Walki o Niepodległość	160
Aneks nr 9. Statut Koła 1. Dywizji Pancernej	165
Aneks nr 10. Rezolucja Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny	167
Aneks nr 11. Okólnik POWN	169
Aneks nr 12. Wykaz zrealizowanych imprez na terenie okręgu Konsulatu Generalnego PRL w Lyonie w pierwszym kwartale 1976 r.	172
Aneks nr 13. Z życia kombatanckiego: różne dokumenty i wycinki prasowe, przedstawiające ogólną atmosferę działalności i życia byłych żołnierzy oraz ich rodzin na przymusowej emigracji	175
Bibliografia	199
Wykaz skrótów	205
Spis tablic	209
Skorowidz nazwisk polskich działaczy kombatanckich we Francji po II wojnie światowej	211

Wstęp

Historia najnowsza wielu pokoleń Polaków zawiera liczne białe plamy. Wiele napisano, szczególnie po 1989 roku, o historii Polski powojennej, o faktach i przemyśleniach na temat warunków życia na terenie Polski po II wojnie światowej. Zapewne w obliczu rozmiaru zagadnień do opracowania, znacznie mniej pisano o Polakach żołnierzach, którzy po zakończeniu działań wojennych zdecydowali się pozostać poza granicami kraju, a szczególnie we Francji.

Temat mojej pracy zrodził się przede wszystkim z zainteresowania kwestiami uchodźstwa polskiego i szacunku, jakim darzę byłych żołnierzy polskich walczących na frontach II wojny światowej. Tak się złożyło, że miałem możliwość osobistego spotykania ich przy okazjach uroczystości kombatanckich i społeczno-patriotycznych na terenie Francji. Byli żywym świadectwem losów polskich na Zachodzie, ze wszystkimi tych losów powikłaniami, ewolucjami, stereotypami i swego rodzaju intrygującą tajemniczością. Spotykani emigranci byli ludźmi niezwykłymi i zwykłymi zarazem, z ogromnym bagażem doświadczeń życiowych, skromnymi, oszczędnie przedstawiającymi swe losy i działalność społeczno-patriotyczną.

W podejmowanych próbach uzyskania informacji dotyczących ich bogatej historii życia na obczyźnie, przeważnie słyszałem tylko kilka grzecznościowych, standardowych zwrotów w rodzaju: „to nic takiego”, „nie ma, o czym mówić; na gorze było różnie – były i kłótnie: wśród nas była przyjaźń i serdeczność, pomimo tego, że nie wszyscy mówili po polsku”. Nie mogłem zrozumieć powściągliwości i milczenia w wolnym od przemocy świecie dojrzałych i światłych ludzi, którzy wybrali życie we Francji, kraju demokracji i praw człowieka. Zaprzagnąłem dociec i zrozumieć, czym była spowodowana ta szczególna postawa.

Aby znaleźć odpowiedź na intrygujące mnie pytania, pewnego dnia odwiedziłem w południowo-zachodniej Francji jednego z uczestników walk z czerwca 1940 r. Widząc w wejściu do salonu całą gablotkę odznaczeń wojskowych – francuskich, polskich i angielskich – nawiązałem rozmowę na ten temat. Gospodarz zbył moją ciekawość sympatycznie mówiąc: „Panie Leszku możemy sobie porozmawiać, napić się dobrego wina, ale niczego z tego, o czym będziemy mówili, nie potwierdzę”. I tak spędziliśmy pół dnia w rodzinnej, miłej atmosferze.

Odczuwałem jednak dalej pewien niedosyt, ponieważ gospodarz był żywą legendą polskiego żołnierza emigranta i patrioty. Jego poświęcenie na rzecz wolnej Polski skończyło się wieloletnim zamieszkiwaniem w przybranej ojczyźnie i swego rodzaju izolacją. O losach pana Stanisława Dyducha szerzej napiszę w rozdziale 1.2. Tu wspomnę tylko, że był on z wykształcenia historykiem, a jednak nie widział potrzeby dzielenia się swoimi doświadczeniami. Nie znalazłem też u niego żadnej dokumentacji na temat losów i działań polskich patriotów i żołnierzy w czasie II wojny, czy też po niej, na terytorium Francji.

W obliczu takiej sytuacji, zacząłem szukać literatury przedmiotu poświęconej tej konkretnej grupie społeczności polskiej osiadłej poza granicami kraju ojczystego. Wybrałem obszar najlepiej mi znany, to jest terytorium Francji, gdzie liczni Polacy zamieszkiwali od czasów przedwojennych lub gdzie znaleźli się w wyniku działań zbrojnych i przelewali krew często w najpiękniejszym okresie swego życia. Dotarłem do opracowań na tematy polskiej społeczności rolniczej, górniczej, przemysłowej, kupieckiej, na temat społeczno-politycznych organizacji polskich we Francji, na temat polskiego szkolnictwa we Francji, na temat bitew z udziałem polskich jednostek wojskowych na terenie francuskim, na temat prasy polskiej we Francji. Natomiast temat polskiego życia kombatanckiego ciągle był nieosiągalny, ani na podstawie źródeł bezpośrednich, jak świadectwa osobiste, ani na podstawie źródeł pisanych.

Świadom tego, iż w pierwszej dekadzie XXI wieku niewielu świadków zdarzeń z lat 1939–1945 pozostało przy życiu oraz tego, że organizacje kombatanckie są w zaniku, postawiłem sobie za zadanie dotrzeć do jak największej ilości materiałów i świadectw działalności polskich organizacji kombatanckich we Francji. Podjąłem to przedsięwzięcie w ramach własnych, indywidualnych możliwości i postanowiłem zawrzeć wyniki moich poszukiwań w tej oto monografii.

Żywiłem i nadal żywię nadzieję, że praca ta naświetli innym historykom warunki życia polskiej emigracji kombatanckiej we Francji, a innym ewentualnym odbiorcom, zwłaszcza potomkom kombatanatów, dostarczy informacji o pewnych aspektach życia poprzednich pokoleń Polaków, szczególnie o ich działalności patriotycznej i społecznej. Baczna uwagę zwracałem bowiem na trudności, jakie musieli pokonać ówcześni polscy żołnierze a później kombatancki, aby wyrównać swe szanse życiowe i stać się, na różnych płaszczyznach, partnerami swych francuskich rówieśników. Uważam, że to status polskich kombatanatów określał niejednokrotnie, i to przez długie lata drugiej połowy XX wieku, status następnych pokoleń Polaków czy Francuzów pochodzenia polskiego we Francji.

Od pierwszych lat powojennych przedstawiciele organizacji kombatanckich uczestniczyli w wiecach patriotycznych organizowanych przez organizacje społeczno-polityczne. Dowiadujemy się o tym z opracowań ogólnych dotyczących społeczno-ekonomicznych uwarunkowań bytowania Polaków we Francji

powojennej. Przykładem mogą tu być prace Leona Turajczyka *Spoleczno-polityczne organizacje polskie we Francji w latach 1944–1948*¹ czy nauczycieli polskich w północnej Francji Heleny i Józefa Kudlikowskich *Przebyta droga*². Śladowe informacje o obecności kombatantów w życiu społeczno-religijnym imigracji polskiej znajdujemy w pracy Gabriela Garçon³ a także w monografii Rafała Habielskiego *o Stowarzyszeniu Polskich Kombatantów (SPK) w latach 1945–1997*⁴. Te pierwsze zasadnicze lektury, dostarczające częściowo informacji, lecz zarazem ukazujące niezbadane obszary życia migracyjnego w powojennej, zubożonej i podzielonej Europie, zachęcały do dalszych poszukiwań, prac i pogłębiania obranego tematu.

W poszukiwaniu polskich źródeł historycznych niezbędnych do poznania tematu udałem się do Instytutu Pamięci Narodowej, Centralnego Archiwum Wojskowego, Archiwum Akt Nowych, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Biblioteki Narodowej w Warszawie, Biblioteki Polskiej w Paryżu, oraz zwróciłem się pisemnie o pomoc do Instytutu im. J. Piłsudskiego w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej. Opracowań na temat imigracji polskiej we Francji szukałem w archiwach francuskich agend do spraw kombatantów, w zbiorach bibliotek Towarzystwa „Polonia”, Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Wrocławskiego, Uniwersytetu w Lille i w Strasburgu.

Wieloraką pomoc i wsparcie uzyskałem od osób prywatnych, które w ramach własnych zainteresowań czy może raczej z rozbudzonego patriotyzmu własnego lub z inspiracji bliskich – przodków lub małżonków pochodzenia polskiego, zajmują się organizacjami kombatanckimi. Chętnie podzielili się ze mną swoimi informacjami: pan Jacek Żywiczyński z Nancy, pan Gilles Lapère z Brukseli, pan Andrzej Zamojski z Les Estivals koło Tulonu, pan Eugeniusz Bobikiewicz, który przeniósł się z Francji do Gdyni w okresie po 1989 roku, pan Adrian Stopa, Konsul Stowarzyszenia 1. Polskiej Dywizji Pancерnej Niderlandy do spraw zagranicznych i ambasad, obecnie mieszkający koło Zielonej Góry, ks. infułat Witold Kiedrowski, prezes Zarządu SPK Francja 2005/2008, który zaprosił mnie do Paryża na obchody 60-lecia powstania Stowarzyszenia Polskich Kombatantów (SPK), pani Irena Wahl-Damasiewicz, skarbnik, archiwista Zarządu SPK Francja, która zaprosiła mnie na święto kombatanckie do merostwa w Wersalu. Przy tych okazjach miałem możliwość nawiązać osobisty kontakt z weteranami walk

¹ L. Turajczyk, *Spoleczno-polityczne organizacje polskie we Francji w latach 1944–1948*, Warszawa 1978.

² H. i J. Kudlikowscy, *Przebyta droga*, Lens 1986.

³ G. Garçon, *Les catholiques polonais en France, 1919–1949*, Lille 2004.

⁴ R. Habielski, *Stowarzyszenie Kombatantów Polskich w latach 1945–1997*, [w:] *Zmysł życia zrzeczonego*, Warszawa 2000.

różnych formacji wojskowych oraz poznać prezesów współcześnie istniejących organizacji kombatanckich.

Okres przygotowywania monografii to również nie niedające spotkania i wielokrotne prośby osobiste i listowne do prezesów organizacji kombatanckich o udostępnienie zgromadzonych informacji na temat reprezentowanego środowiska. Niestety, wobec braku odpowiedzi czy odpowiedzi niedostarczających żadnych danych pozostawało wrażenie, że materiały źródłowe, jeśli rzeczywiście istnieją, nie mogą być udostępnione z nigdy niepodawanych przyczyn. Na podstawie podjętych starań w latach 2008–2010 można przypuszczać, że materiały istnieją, lecz nie są dostępne dla historyków, w stowarzyszeniach takich jak:

- Stowarzyszenie 1. Polskiej Dywizji Pancerniej gen. Maczka, gdzie funkcję prezesa sprawuje p. Jean Hutin-Sroka,
- Stowarzyszenie Polskich Kombatantów (SPK), koło Paryża, w którym prezesem jest Dziekan Polskiej Misji Katolickiej ks. infułat Stanisław Jeż,
- Stowarzyszenie Byłych Kombatantów Polskich z prezesem p. A. Brzeskim,
- Stowarzyszenie Byłych Żołnierzy AK w Armii Polskiej, którym zarządza p. Jerzy Lipowicz.

Podobnie nieprzychylną postawę zajął *Service historique de la Défense* (SHD – w wolnym tłumaczeniu: Departament Historii Obrony), potocznie nazywany „francuskim archiwum obrony”, który odesłał mnie do *l'Office national des Anciens Combattants et Victimes de Guerre* (ONACVG – w wolnym tłumaczeniu: Krajowy Urząd Byłych Kombatantów i Ofiar Wojny) jako instytucji odpowiadającej za sprawy kombatanckie. Niestety francuskie agendy rządowe też nie wykazały zainteresowania badanym tematem. Udzieliły one niekiedy odpowiedzi na zapytania o materiały źródłowe, twierdząc, że ich archiwa nie zawierają żadnych informacji czy nawet wzmianek na temat polskich organizacji kombatanckich na terytorium Francji. Postawę taką przyjęły:

- *Fédération nationale des déportés et internés résistants et patriotes* (FNDIRP) – Krajowa Federacja Deportowanych i Internowanych Patriotów i Członków Ruchu Oporu;
- *Association nationale des anciens combattants de la Résistance* (ANCAR) – Krajowe Stowarzyszenie Byłych Kombatantów Ruchu Oporu;
- *Bureau d'aide aux victimes d'actes criminels* (BAVAC) – Biuro Pomocy Ofiarom Aktów Przestępczych;
- *Association dite Union Française des Associations des Combattants* (ASS, UFAC) – Stowarzyszenie zwane Francuską Unią Stowarzyszeń Kombatanckich.

Uzyskany przeze mnie materiał źródłowy nie jest w sposób oczywisty zadowalający z różnych powodów. Najważniejsze przyczyny tkwią w następujących faktach:

- materiały dotyczące przedwojennej działalności Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny (FPZOO) zostały zniszczone wskutek warunków, w jakich były przechowywane – zakopanie w ziemi;
- materiały dotyczące działalności Związku Rezerwistów i Byłych Wojskowych (ZRiBW) do roku 1954 zostały utracone, ponieważ skonfliktowany ze Związkiem jego sekretarz, Stefan Andrzejczak z Lille, po swoim odejściu ze Związku w niełasce, nie przekazał następcy żadnych dokumentów dotyczących działalności organizacji⁵;
- materiały dotyczące Stowarzyszenia Polskich Kombatantów (SPK) i innych organizacji kombatanckich czy stowarzyszeń mających siedzibę w Paryżu przy ul. Legendre 20 zostały celowo zniszczone w czerwcu 1975 r. po próbie włamania przez nieznanego sprawcę do archiwów mieszczących się pod tym adresem; zdarzenie to uznano w środowisku kombatanckim za próbę przejęcia danych osobowych członków licznych organizacji przez tajne służby Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej⁶;
- materiały z archiwum ZRiBW są nieuporządkowane i fragmentaryczne, mające raczej charakter spuścizny po długoletnim prezesie tego Związku Stanisławie Stankiewiczu (zmarłym w 1998 r.) niż zarchiwizowanej dokumentacji z działalności czołowej polskiej organizacji kombatanckiej we Francji.

Ponadto, w sprawie dostępności materiałów źródłowych dotyczących zajmującego nas tematu, konieczne jest wyjaśnienie pewnej specyfiki panującej w archiwach krajowych:

- Centralne Archiwum Wojskowe (CAW) posiada materiały dotyczące organizacji kombatanckich tylko z okresu międzywojennego; badany zatem okres nie wchodzi w zakres zasobów archiwalnych CAW;
- Instytut Pamięci Narodowej (IPN) posiada zasoby Wojskowych Służb Informacyjnych, ale do skorzystania z tych zasobów potrzebne są dane personalne osoby, która jest obiektem zainteresowania; praca nie ma jednak za zadanie przedstawić indywidualnych losów członków organizacji kombatanckich czy też kombatantów niezrzeszonych lub zrzeszonych w stowarzyszeniach innych niż polskie na terenie Francji;
- Archiwum Akt Nowych (AAN), pod sygnaturą zaczynającą się od liczby 407/I, grupuje tematycznie na mikrofilmach zasoby własne dotyczące organizacji kombatanckich, jak i przejęte z Centralnego Archiwum KC PZPR czy Archiwum ZHP; dane te nie są bogate i zostały wykorzystane w niniejszym opracowaniu;

⁵ A. ZRiBW, Okręg VII Nancy, materiały nieuporządkowane.

⁶ H. i J. Kudlikowscy, *Przebyta...*, s. 119.

- Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych (A. MSZ) zawiera notatki konsularne na temat Polaków we Francji bez szczególnych wskazań na organizacje kombatanckie; udostępnione materiały zostały możliwie szeroko wykorzystane w pracy, choć z całą pewnością są one nacechowane politycznym spojrzeniem ówczesnych władz warszawskich na Polonię i jej wybory życiowe.

Powyższe okoliczności miały niewątpliwie wpływ na jakość, wiarygodność i zakres powstałej pracy. Chronologicznie praca zamyka się w latach 1944–1976. Uznałem za stosowne pokrótce przywołać okres międzywojenny tak, by nakreślić genezę powstania ruchu kombatanckiego oraz przybliżyć stosunki panujące wówczas między kombatanami a rządem II Rzeczypospolitej Polskiej. Wyszędłem bowiem z założenia, iż powojenny ruch kombatancki był po części kontynuatorem ruchu przedwojennego nie tylko co do struktur, lecz i co do założeń programowych.

Organizacje kombatanckie powstałe po II wojnie światowej, choć z założenia przeciwne rządowi krajowemu i zajmujące się w początkowym okresie swojej działalności głównie samopomocą koleżeńską, w okresie późniejszym w większości połączyły się ze swoimi poprzednikami z Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny (FPZOO). Federacja ta miała charakter nie tylko samopomocowy, ale i polityczny. Dokumentacja dotycząca jej działalności powojennej przedstawia jednak poważne braki z podanych wyżej powodów.

Praca została podzielona na cztery rozdziały. Dwa pierwsze rozdziały nakreślają ogólne warunki, w jakich znaleźli się Polacy po decyzjach jałtańskich co do podziału Europy. Pierwszy rozdział jest próbą ukazania, w jakiej sytuacji politycznej, ekonomicznej i społecznej znaleźli się żołnierze polscy we Francji w pierwszych latach po uwolnieniu Francji od najeźdźcy niemieckiego. Opisuje on główne linie rozwoju politycznego i społeczno-ekonomicznego powojennej Francji w pierwszych latach po wyzwoleniu. W rozdziale drugim przedstawiony został zarys międzywojennego polskiego ruchu kombatanckiego w stopniu, w jakim miał on wpływ na kształt organizacji powojennych. Rozdział drugi opisuje również okoliczności powstawania nowych organizacji kombatanckich oraz odrodzenia się Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny w celu ich skonsolidowania.

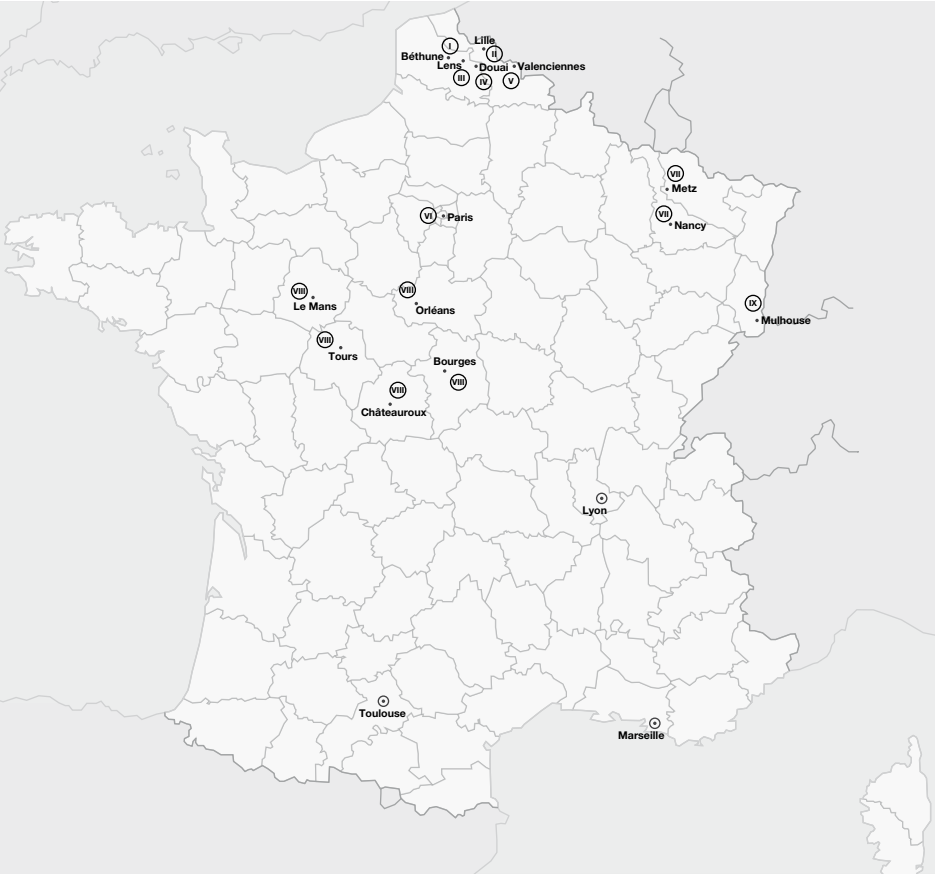
Rozdziały trzeci i czwarty koncentrują się na treściach propagowanych i wdrażanych przez kombatanów polskich. W trzecim rozdziale znalazły się cele programowe powojennego ruchu kombatanckiego z uwzględnieniem relacji zachodzących między administracją francuską a polskimi organizacjami kombatanckimi. Czwarty rozdział jest z kolei próbą odtworzenia działalności kombatanckiej w latach 1945–1976 we Francji, z uwzględnieniem głównych kierunków działania, jakim poświęcili się kombatanzi. Dotyczy on aspektów pa-

triotycznych, ekonomicznych i społeczno-kulturalnych działalności kombatanckiej będącej często przeciwwagą dla działań polskich służb konsularnych czy współpracujących z władzą ludową innych organizacji polonijnych.

Prezentowana praca ma charakter nietypowy. Wypełnia ona oczywisty brak w historiografii polskiej jak i francuskiej, bowiem dokumentuje i analizuje jeden z istotnych aspektów funkcjonowania Polonii francuskiej po II wojnie światowej, jakim był ruch kombatancki. Prezentuje całokształt życia kombatanckiego w okresie ponad trzydziestoletnim, gdy podziały polityczne w społeczeństwie polskim, jak również na arenie międzynarodowej, były szczególnie silne. Praca zawiera liczne materiały źródłowe i grupuje je w jednym miejscu, podczas gdy są one w rzeczywistości bardzo rozproszone i niekompletne.

Niniejsza monografia została oparta na dostępnych materiałach archiwalnych pochodzących z wielu źródeł krajowych, zagranicznych oraz od osób prywatnych. Materiały te były często udostępniane z oporem i trudem autorowi pracy, który podjął wyzwanie badania historii najnowszej i jej najmniej znanych obliczy. Pragnę gorąco podziękować wszystkim instytucjom i osobom, które poprzez swoją chęć utrwalenia historii i prawdziwą wolę współpracy umożliwiły powstanie tegoż opracowania.

Mapa Francji z głównymi okręgami kombatantów polskich po II wojnie światowej

I	Okręg I	Béthune
II	Okręg II	Lille
III	Okręg III	Lens
IV	Okręg IV	Douai
V	Okręg V	Valenciennes
VI	Okręg VI	Paris
VII	Okręg VII	Metz, Nancy
VIII	Okręg VIII	Orléans, Le Mans, Tours, Châteauroux, Bourges
IX	Okręg IX	Mulhouse
●	Inne – skupiska kombatanckie w wolnej strefie (nieokupowanej) –	Lyon, Marseille, Toulouse

Źródło: opracowanie własne.

ROZDZIAŁ 1

Polscy żołnierze we Francji po II wojnie światowej w latach 1945–1949

Zakończenie II wojny światowej w 1945 roku było niewątpliwie przełomem w historii Europy dwudziestowiecznej. Dla obywateli polskich, niezależnie od ówczesnego ich miejsca pobytu, oznaczało ono olbrzymie zmiany terytorialne, polityczne, społeczno-ekonomiczne, kulturalne i kulturowe, by nie powiedzieć moralne, w Ojczyźnie. Przełom ten łączył się zatem z trudnymi, indywidualnymi wyborami życiowymi, zwłaszcza dla tych, którzy wcześniej wybrali życie na emigracji lub opuścili Polskę w trakcie wojny, by walczyć z nazizmem i/lub komunizmem. Poczuli się oni zagubieni i zdradzeni, szczególnie po tym, jak mocarstwa zachodnie w lipcu 1945 r. wycofały się z uznania rządu polskiego w Londynie i poparły powstały w Polsce Rząd Jedności Robotniczej. Idąc dalej, Brytyjczycy postanowili w ciągu najbliższego roku rozwiązać Polskie Siły Zbrojne stacjonujące w krajach zachodnich i odesłać maksymalną liczbę żołnierzy z kadrą oficerską włącznie do Polski.

W marcu 1946 r. Brytyjczycy podjęli decyzję o powołaniu Komitetu do Spraw PSZ w celu jak najszybszego rozwiązania problemów masy żołnierskiej znajdującej się już wtedy na terenie Wielkiej Brytanii. Chętnych do repatriacji umieszczono w specjalnych obozach przejściowych, a pozostałym żołnierzom pozwolono osiedlić się na Zachodzie i udzielono pomocy w podjęciu pracy. Do realizacji tego celu powołano Polski Korpus Przysposobienia i Rozmieszczenia⁷. Część spośród polskich emigrantów, uchodźców i zdemobilizowanych żołnierzy znalazła się we Francji. Ich to losy i warunki życia na obczyźnie w latach czterdziestych XX w. stanowią w zarysie przedmiot tego rozdziału.

⁷ J.A. Radomski, *Polski Korpus Przysposobienia i Rozmieszczenia*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2007, nr 4(219), s. 101.

1.1. Sytuacja polityczna, ekonomiczna i społeczna we Francji w latach 1940–1946

Sytuacja polityczna, ekonomiczna i społeczna we Francji po zakończeniu II wojny światowej była więcej niż skomplikowana. Znaczący na to wpływ miały często pomijane warunki rozejmu, który w czerwcu 1940 r. został narzucony Francji przez zwycięskie na tym etapie wojny Niemcy i Włochy. Pokonana wówczas Francja musiała bezwarunkowo je zaakceptować. Kontakty między stronami odbywały się za pośrednictwem Hiszpanii. Do podpisania rozejmu doszło ostatecznie w dniu 22 czerwca z Niemcami a 24 czerwca z Włochami, w Rethondes, w historycznym wagonie z 1918 roku.

Wypada tu podkreślić, iż zawarty rozejm, dla wybierających go polityków i dyplomatów francuskich ciężko naznaczonych I wojną światową, nie był negatywny. Miał on na celu wpisanie Francji w nowy porządek europejski oraz zachowanie rozległego francuskiego imperium kolonialnego, któremu od lat, jeśli nie od zawsze, zagrażała polityka anglosaska. Koncepcja rozejmu z Niemcami była też częścią francuskiej strategii europejskiej współpracy antybolszewickiej na zewnątrz i antykomunistycznej wewnątrz Francji⁸. Cena tej strategii była jednak wysoka a strach i niepokój wśród ludności cywilnej jeszcze większy⁹.

W wyniku postanowień rozejmu z 1940 r., Francja została zobowiązana do wypłacania Niemcom 400 milionów franków dziennie, jej armię zdemobilizowano, z wyjątkiem 100 tys. ludzi oraz stacjonującej głównie w koloniach floty morskiej, która uważana była za drugą na świecie pod względem siły. Około 2 milionów więźniów francuskich miało pozostać w Niemczech aż do ostatecznego zawarcia pokoju. Francja została podzielona na dwie strefy: strefę północną – okupowaną i strefę południową – wolną, orientacyjnie od granicy z Hiszpanią przez miasta Pau, Poitiers, Moulins do Genewy. Nową stolicą Francji zostało latem 1940 r. miasto Vichy, modny kurort uzdrowiskowy, w którym w porze letniej miały zwyczaj przebywać francuskie elity i sfery rządzące. 10 lipca 1940 r. marszałek Philippe Pétain otrzymał pełnię władzy wykonawczej, co zatwierdziły, można przyjąć, obie izby Parlamentu. Właśnie ten rozejm i powstały w wyniku jego rząd podzielił nie tylko Francję, ale i Francuzów¹⁰.

⁸ G.-H. Soutou, *Le deuil de la puissance (1914–1958)*, [w:] *Histoire de la diplomatie française*, rozdz. VI, (red.) D. de Villepin, Paris 2005, s. 796–829.

⁹ E. Alary, *L'exode, un drame oublié*, Paris 2010; w maju-czerwcu 1940 r., po drogach Francji, w kierunku wolnej strefy podążało 8 do 9 mln uchodźców cywilnych z samej Francji północnej, ale też z Belgii, Holandii i Luksemburga, państw zajętych już w tamtym czasie przez hitlerowców.

¹⁰ P. Milza, *De Versailles a Berlin 1919–1945*, Paris, New York, Barcelone, Milan, Mexico, Rio de Janeiro 1981, s. 272.

Jednym z pierwszych, którzy nie zgodzili się z ponurą rzeczywistością dumnej jeszcze kilka dni wcześniej Francji, był bliżej nieznanym społeczeństwu francuskiemu generał brygady Charles de Gaulle, mianowany 6 czerwca 1940 r. na stanowisko podsekretarza stanu ds. obrony narodowej i wojny w rządzie Paula Reynaud. To gen. de Gaulle, ten raczej nieśmiały strateg wojskowy zanim przeistoczył się w męża stanu, już 18 czerwca 1940 r. – jeden dzień po apelu marszałka Pétaina do Francuzów o zaprzestanie walk i po jednostronnym zawieszeniu broni a na cztery dni przed rozpoczęciem rokowań rozjemczych¹¹ – znalazł się ponownie na terytorium Anglii, by wzywać Francuzów, a zwłaszcza wojsko, do dalszej walki z okupantami¹². Za zgodą brytyjskiego premiera Winstona Churchilla nadał z Londynu, poprzez rozgłoszenie BBC, apel do żołnierzy, inżynierów i robotników francuskiego sektora zbrojeniowego o przyłączenie się do Wielkiej Brytanii, aby razem z nią kontynuować walkę z faszyzmem¹³. Początkowo skromna grupa¹⁴, głównie młodych ludzi z Bretanii, np. wszyscy mężczyźni z wyspy de Sein¹⁵, odpowiedziała na ten apel i stawiała się na patriotyczne wezwanie w Anglii¹⁶.

Dalsze ważniejsze wydarzenia i daty, mające znaczenie dla rozwoju i konsolidacji francuskiego Ruchu Oporu (*Résistance*) oraz dla powstawania kolejnych francuskich ośrodków politycznych, to:

- 15 maja 1941 r. – powstanie Frontu Narodowego, organizacji francuskiego Ruchu Oporu wywodzącej się ze środowiska komunistycznego pod okupacją niemiecką oraz rozpoczęcie tworzenia oddziałów *Francs-Tireurs et Partisans – Wolnych Strzelców i Partyzantów* pod dowództwem Charles Tillon;

¹¹ J.-P. Guéno, *De Gaulle à Londres: Le souffle de la liberté*, Paris 2010 – de Gaulle zwrócił się do Francuzów późną wiosną i wczesnym latem 1940 r. z ok. 18 apelami radiowymi czy pisanymi.

¹² *Wykonać 4444: walki 1 Dywizji Grenadierów we Francji w 1940 roku*, kom. red. księgi pod przewodnictwem Bronisława Ducha i in., Londyn 1960.

¹³ S. Berstein, P. Milza, *Histoire de la France au XX siècle*, t. II, 1930–1958, Perrin 2009, s. 356.

¹⁴ J.-P. Guéno, *De Gaulle à Londres*, 14 lipca 1940 r. defilowało przed generałem ok. 300 osób. Na koniec lipca 1940 r. grupa liczyła już ok. 3000 osób, na koniec roku ok. 27 000 ludzi, głównie z kolonii; w 1943 r. ok. 50 000 osób, w tym 66% osób pochodzących z kolonii, 6% cudzoziemców i 18% rodowitych Francuzów, wśród których znalazło się 430 kobiet wolontariuszek między 17. a 50. rokiem życia.

¹⁵ http://www.defense.gouv.fr/sga/content/download/46030/457773/file/n3_ile_de_sein_22_-26_juin_1940_mc03.pdf, [10.07.2008].

¹⁶ 18 czerwca 2010 r., 55 weteranów Wolnej Francji, którzy odpowiedzieli na apel de Gaulle’a, wzięło udział w uroczystych obchodach 70-lecia apelu, zorganizowanych w Londynie z udziałem prezydenta Francji, Nicolasa Sarkozy’ego (ur. w 1955 r.) i premiera Wielkiej Brytanii, Davida Camerona (ur. w 1966 r.), by podkreślić jak żywa jest pamięć narodowa i więzi między oboma państwami.

- czerwiec 1941 r. – rozpoczęcie wojny niemiecko-bolszewickiej, które stało się dla komunistów francuskich okazją do przystąpienia do Ruchu Oporu i odgrywania w nim roli wiodącej;
- 24 września 1941 r. – utworzenie Francuskiego Komitetu Narodowego (*Comité national français*) i uznanie go przez Wielką Brytanię, Stany Zjednoczone oraz ZSRR za organ organizujący partycypację francuską w konflikcie zbrojnym (lecz nie za rząd francuski jakby tego chciał sam de Gaulle), a tym samym uznanie Wolnej Francji de Gaulle’a za partnera¹⁷;
- marzec 1942 r. – Front Narodowy przeistoczył się w organizację paramilitarną całkowicie niezależną od Londynu i przybrał nazwę *Francs-Tireurs et Partisans* – Wolni Strzelcy i Partyzanci;
- czerwiec 1942 r. – Jean Moulin, prefekt w Chartres, który odmówił Niemcom podpisania oficjalnych dokumentów w 1940 r. i przedostał się do Londynu, został ogłoszony przez gen. de Gaulle’a delegatem generalnym do spraw zjednoczenia francuskiego Ruchu Oporu i zrzucony w tym celu na spadochronie na terytorium Francji;
- listopad 1942 r. – Jean Moulin dokonał połączenia trzech dużych organizacji Ruchu Oporu z południa Francji, a następnie z opóźnieniem dołączył organizacje z północy kraju, z wyjątkiem Frontu Narodowego;
- grudzień 1942 r. – wylądowanie wojsk sprzymierzonych i sukces w północnej Afryce oraz przekazanie tam władzy admirałowi Francisowi Darlan, a po zamordowaniu go, powierzenie jej generałowi Henremu Giraud. Jako że obaj dowódcy byli reprezentantami rządu Vichy, u gen. de Gaulle’a przelała się czara goryczy: dowodziło to bowiem, że zarówno dla Ameryki, jak i dla Anglii partnerem oficjalnym był pomimo wszystko nadal rząd Vichy. De Gaulle odmówił współpracy z gen. Giraud między innymi dlatego, iż był on przedstawicielem rządu, który zaocznie wydał na przywódcę Wolnej Francji karę śmierci za dezercję i współpracę z obcym państwem. Właśnie te fakty przesądziły o wyborze, wcale nie ideologicznym, lecz politycznym, przeniesienia przez gen. de Gaulle swojego zaangażowania na Ruch Oporu o orientacji lewicowej¹⁸;
- maj 1943 r. – Jean Moulin utworzył w okupowanej Francji Radę Narodową Ruchu Oporu (CNR), która objęła związki zawodowe *Confédération Générale du Travail* (CGT) – Powszechna Konfederacja Pracy, *Confédération Française des Travailleurs Chrétiens* (CFTC) – Francuska Konfederacja Robotników Chrześcijańskich i wszystkie duże partie polityczne sprzed wojny. Następnie CNR (*Conseil National de la Résistance*) wybrał Jean Moulin

¹⁷ H.-G. Soutou, *Le deuil de la puissance...*, s. 802–803.

¹⁸ S. Bernstein, P. Milza, *Histoire de la France...*, t. II, s. 363–364.

na swego prezydenta. Po tej nominacji, anulował on wszystkie rozporządzenia rządu Vichy i uznał gen. de Gaulle'a szefem Ruchu Oporu. W tej sytuacji gen. Giraud został automatycznie pozbawiony władzy w Algierii na rzecz gen. de Gaulle'a;

- 3 czerwca 1943 r. – gen. de Gaulle powołał Francuski Komitet Wyzwolenia Narodowego (CFLN – *Comité Français de Libération Nationale*) i połączył w ten sposób zwolenników obydwu generałów; de Gaulle sam zajął się działalnością polityczną, a gen. Giraud – działaniami wojennymi;
- 7 czerwca 1944 r. – w dzień po wylądowaniu sił sprzymierzonych w Normandii, CFLN przekształciła się w Tymczasowy Rząd Republiki Francuskiej (GPRF – *Gouvernement Provisoire de la République Française*)¹⁹.

Ten szkic tworzenia się Ruchu Oporu oraz paralelnych struktur politycznych we Francji daje pogląd na złożoność życia politycznego w pierwszych dniach wyzwolającej się Francji.

Generalnie po wyzwoleniu, na skutek różnych działań i wydarzeń wyodrębniły się we Francji trzy duże siły, które pozornie połączone były ze sobą w walce z najeźdźcą, lecz różniły się zasadniczo w swych celach politycznych, ustrojowych i gospodarczych:

- 1) anglo-amerykanie, którzy oczekiwali wprowadzenia we Francji reżimu wojaskowego w celu zatrzymania rozwoju komunizmu,
- 2) gaulliści będący za odnową narodową z kilkoma reformami strukturalnymi typu socjalnego,
- 3) komuniści ze swoimi sojusznikami, opowiadający się za odnową narodową i głębokimi przemianami socjalnymi²⁰.

W tamtym czasie najważniejszym przedsięwzięciem gen. de Gaulle'a było pokonanie uprzedzeń i niechęci oraz porozumienie z rządem Vichy, i to zanim komuniści, za pomocą swej propagandy, nie przywłaszczą sobie wyłączności na wyzwolenie Francji spod okupacji hitlerowskiej. Atutem generała było jego ogromne poparcie społeczne wynoszące w końcu wojny $\frac{3}{4}$ ogółu społeczeństwa oraz jasne stanowisko komunistów co do niewystępowania przeciw niemu. Za przykład może posłużyć znany fakt z października 1944 r., kiedy to de Gaulle jednostronną decyzją rozwiązał milicję patriotyczną będącą zbrojnym oddziałem komunistów. Maurice Thorez, sekretarz generalny Francuskiej Partii Komunistycznej, który lata 1939–1944 spędził w ZSRR, zaakceptował tę decyzję po powrocie z Moskwy w listopadzie 1944 r.

Na skutek podziałów polityczno-ideologicznych oraz dużej roli Ruchu Oporu, z jego głównie lewicowym charakterem, w wyzwolającej się Francji rozpoczęła się

¹⁹ Tamże, s. 365.

²⁰ Tamże, s. 387.